

УДК (470)343.1+343.161“1864”

Д.А. ШИГАЛЬ, канд. юрид. наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В МИРОВИХ СУДАХ, ВВЕДЕНИХ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 Р. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Ключові слова: кримінальне судочинство, мирові суди, судова реформа 1864 р., Російська імперія

У 1864 р. в Російській імперії було здійснено судову реформу, одним з головних нововведень якої стало заснування мирових судів. Окрім розгляду малозначних цивільних справ на засадах скороченого судочинства, мирові судді мали вирішувати також і кримінальні справи. Цікаво, що, встановлюючи в мирових судах спрощений порядок розгляду кримінальних справ, укладачі Судових статутів 1864 р. виходили з декількох важливих міркувань. По-перше, пояснювали вони, велика кількість малозначних кримінальних справ розглядалася до судової реформи у загальних судових установах, обтяжуючи останні кількісно. По-друге, без врахування ступеня їх важливості, всі справи велися, “підкоряючись усім обрядам та формам судочинства”, що у цілому негативно позначалося на загальному стані розгляду справ у дореформеному правосудді. І, по-третє, обвинувачені до винесення вироку по малозначній справі змушені були перебувати під вартою; це вело до того, що вони у в’язницях втрачали “й залишок моральності” й обтяжували “казну марним утриманням своїм”. В силу всього цього, на думку укладачів Статутів “міг бути ужитий один істинно дієвий засіб...: встановлення в кожному повіті малих судів... й введення в цих судах особливого

скороченого судочинства” [1, с.41-42].

Слід вказати, що зазначену проблему досліджували такі дореволюційні та радянські вчені, як К.Д. Анциферов [2], О.М. Бутовський [3], Б.В. Віленський [4], С.П. Мокринський [5], П.О. Тулуб [6], М.О. Чельцов-Бебутов [7], П.Ф. Щербина [8] та ін. Разом із тим, незважаючи на наявність уваги з боку вчених-правознавців до особливостей судочинства в мирових судах, всебічне дослідження структури мирового кримінального процесу ще й досі відсутнє. Саме цією обставиною зумовлюється мета даної наукової статті – виявити на підставі аналізу відповідних норм Статуту кримінального судочинства 1864 р., а також архівних матеріалів особливості здійснення кримінального судочинства мировими суддями. Наукова новизна статті полягає у спробі дати комплексне висвітлення всіх стадій кримінального процесу в мирових судах з урахуванням специфіки мирового судочинства.

Досліджуючи порядок кримінального судочинства в мирових установах, слід відзначити, що юрисдикція мирових суддів визначалася за Судовими статутами 1864 р. простором, обсягом осіб та властивістю справ. Так, за простором судова влада мирового судді поширювалася лише на територію мирової дільниці [1, ст.36]. Але приймати прохання мировий суддя був зобов’язаний на усій території мирового округу. За обсягом осіб юрисдикція мирового судді поширювалася на всіх жителів мирової дільниці. Винятки існували тільки для осіб, які були “підсудні особливим юрисдикціям” та для таких осіб, “властивості та відносини котрих змінювали сам склад злочинної дії, або ж призводили до посиленої її караності, що перевищувала владу мирового судді”. До таких зокрема відносилися: особи привілейованого стану (дворяни, священнослужителі, почесні громадяни) по справах про корисні майнові проступки [9, ст.181]; лісопромисловці по справах про

укривання та покупку явно викраденого чи самовільно зрубаного лісу або лісних утворень [9, прим. до ст.159] та деякі інші категорії. І нарешті, за родом справ до компетенції мирових суддів у сфері кримінального судочинства відносилися проступки, за які спеціальним Статутом про покарання, що накладаються мировими суддями, передбачалися наступні санкції: “1) догани, зауваження та вселяння; 2) грошові стягнення не більше трьохсот рублів; 3) арешт не вище трьох місяців; 4) ув’язнення у тюрмі не вище одного року” [9, ст.1; 1, ст.33]. Окрім цього, мирові судді у межах наданих їм повноважень вирішували й ті кримінальні справи, що були передбачені “Укладенням про покарання” [1, прим. до ст.33 та ст.35]. Необхідно також додати, що до компетенції мирових суддів понад справи, визначені по родовій ознаці покараннями за злочинні дії, належали й справи, сутністю котрих було те, що вони “хоча й тягли за собою покарання, більш суворі, але по закону починалися не інакше, як за скаргою потерпілих шкоду чи збитки, й могли закінчуватися примиренням” [1, ст.35].

Якщо виникали сперечання про підсудність між самими мировими суддями або між мировими суддями та іншими судовими місцями, то вони вирішувалися на підставі відповідних положень Статуту кримінального судочинства [1, ст.37-40].

Після вирішення сперечань про підсудність мировий суддя приступав до розбору справ. Приводами до порушення мировим суддею кримінальних справ згідно до ст.42 Статуту кримінального судочинства були: 1) скарги приватних осіб, які потерпіли шкоду чи збитки; 2) повідомлення поліцейських та інших адміністративних властей; 3) безпосереднє особисте виявлення злочинних дій мировим суддею, що підлягали переслідуванню незалежно від скарг приватних осіб [1, ст.42].

Досить яскраво принципи скороченого порядку судочинства в мирових судах проявля-

лися на такій стадії кримінального процесу, як попереднє розслідування, що по справах, підсудних мировим судам, не мало свого чіткого розподілу на дізнання та попереднє слідство. Більше того, попереднє слідство у своєму класичному розумінні з таких справ взагалі не проводилося. У вигляді загального правила попереднє слідство замінювалося безпосереднім дослідженням справи суддею по наданим сторонами доказам у судовому засіданні; можна говорити навіть про певне поєднання попереднього і судового слідства [1, ст.ст.91, 92, 100-116]. При вивченні архівних матеріалів діяльності мирових суддів у Харківській губернії ми неодноразово стикалися з випадками, коли попереднє слідство поєднувалося, або ж, що буде більш точним, замінювалося судовим. Яскравий приклад – справа “про самовільну оранку лісних полян”, по якій мировий суддя з метою з’ясування попередніх обставин справи під час судового слідства на підставі ст.105 Статуту кримінального судочинства здійснив огляд полян, встановивши тим самим безпосередньо на місці події склад проступку [10, Ф.594. –Оп.1. –С.161. –Л.4, 26, 27].

Що ж стосується досудового дізнання, то тут слід відмітити, як його необов’язковість у кожному конкретному випадку (що сповна пояснюється категорією справ, підсудних мировим судам), так й те, що поліцейське дізнання зі справ, підсудних мировим судовим установам, істотно відрізнялося від дізнання по справах, підсудних загальним судовим місцям. По-перше, поліцейське дізнання з мало-значних справ за сукупністю владних повноважень було значно ширше, ніж дізнання зі справ, що належали до сфери розгляду окружними судами. Так, окрім проведення оглядів, обстежень та обшуків [1, ст.105], поліція збирала й всілякі інші докази, “у котрих виявлялася прогалина, для підкріплення або її власних підозрінь, або ж скарги потерпілого, або обвинувачення, порушеного суддею”.

Понад те поліція мала право провадити допити свідків із записом їхніх показань, а також звертатися з метою встановлення факту пригоди чи винуватості обвинуваченого до “знаючих людей”. По-друге, акти проведеного поліцією дізнання (обшуки, огляди, допити та ін.) зі справ, підсудних мировим суддям, могли бути покладені безпосередньо в обґрунтування судового вироку, якщо при цьому ні у судді, ні у сторін процесу не виникало сумнівів у їх достовірності [1, ст.107].

Необхідністю скоротити судочинство у мирового судді пояснюється й той факт, що мировому розбору за Судовими статутами 1864 р. була зовсім невідома така стадія процесу, як віддання до суду, що полягала у судовому вирішенні питання про те, чи є проти даної особи достатні докази, необхідні для відкриття по її справі судового засідання. Звичайно, що відсутність у мировому кримінальному судочинстві такої необхідної по більш важливих справах, розглядуваних в окружних судах, стадії досить позитивно впливала на стан процесуальної економії [3, с.172-174; 6, с.199].

Не виділялися у мировому кримінальному судочинстві в окрему стадію процесу й підготовчі до суду розпорядження. І хоча обов'язок здійснити підготовчі розпорядження був покладений на мирового суддю, слід відзначити, що сукупність його повноважень у цій сфері процесуальних дій була набагато меншою, ніж в окружних суддів. Наприклад, мировий суддя, лише коли це було необхідним для визначення підсудності або покарання, зобов'язаний був зібрати попередньо відомості про вік обвинуваченого, його звання та судимості [1, ст.ст.115, 413, 414]. Крім цього, мировий суддя до початку судового засідання зобов'язаний був прийняти заходи для безупинного розбору справи, як-то: розіслати повістки особам, що викликаються у судові засідання [10, Ф.595. – Оп.1. –С.2074. –Л.5, 6, 7; 1, ст.ст.54-72], за-

стосувати до обвинуваченого запобіжні заходи [1, ст.ст.76-84] та ін.

Провадження справ у мирових судах полягало в усному та публічному розборі [1, ст.88], що повинен був закінчуватися, по можливості, в одне засідання [1, ст.116].

Перед власне судовим розглядом справи мировий суддя вирішував питання про відводи. Згідно до ст.85 Статуту кримінального судочинства він зобов'язаний був зробити самовідвід та міг бути відведений сторонами у наступних випадках: 1) коли він сам, або його дружина, або родичі по прямій лінії без обмежень, а у бокових родичі перших чотирьох й свояки перших трьох ступенів, або ж усиновлені суддею, мали участь по справі; 2) коли мировий суддя перебував опікуном однієї зі сторін по справі, або ж один з них управляв справами іншого; 3) коли суддя або його дружина перебували за законом найближчими спадкоємцями однієї зі сторін по справі, або ж мали з однією зі сторін тяжбу [1, ст.85]. У випадку відводу мирового судді справа передавалася тому мировому судді, котрий заздалегідь був призначений до здійснення обов'язків відведеного у подібних випадках [1, ст.87].

При вирішенні питання про порядок судового слідства закон виходив з того, що мировий суддя у випадку, коли обвинувачений визнавав себе винним у здійсненні проступку, мав право приступити до винесення вироку [1, ст.91, 92, 122]. У всіх тих випадках, коли обвинувачений не давав ніякої відповіді на запитання судді, або ж давав відповідь неясну, або таку, що не узгоджувалася з обставинами справи, мировий суддя зобов'язаний був продовжувати розбір справи так само, якби обвинувачений не визнав себе винним [1, с.62]. Відповідно до ст.92 Статуту кримінального судочинства, якщо обвинувачений не визнавав себе винним, то мировий суддя приступав до допиту спочатку свідків обвинувача (тобто потерпілого по справі), а

вже потім допитував обвинуваченого й вказаних ним свідків [1, ст.92].

Заслухавши показання кожного свідка однієї сторони, мировий суддя запитував іншу, чи не бажає вона запропонувати свідку якінебудь питання [1, ст.100]. Слід відзначити, що мировий суддя також мав право за власним розсудом пропонувати, як свідкам, так і сторонам, питання, необхідні для усунення суперечностей та для роз'яснення справи [1, ст.101]. У випадку відмови з боку обвинуваченого відповідати на запропоновані йому питання, суддя, “не удаючись до погроз, обіцянок, хитрувань чи інших примусових заходів”, переходив до розгляду наявних по справі доказів [1, ст.102]. Цікаво, що по справах, які дозволялося закінчувати примиренням сторін, мировий суддя обмежувався розглядом тих тільки доказів, котрі були представлені сторонами [1, ст.104], що свідчить про більш повне втілення по даних справах принципу змагальності сторін.

Заслухавши сторони по справі та розглянувши наявні докази, мировий суддя вирішував питання про винність або невинність підсудного “за внутрішнім своїм переконанням, заснованим на сукупності обставин, виявлених при судовому розборі” [1, ст.119]. По справах, що могли бути закінчені примиренням сторін, закон зобов'язував мирового суддю спочатку схилити сторони до миру і тільки у випадку неуспіху в цьому приступати до винесення вироку [1, ст.120]. Як приклад сказаному, можна навести справу “про жорстоке та образливе поводження міщанина Г.О. Третьякова зі своєю дружиною” [10, Ф.594. –Оп.1. –С.63-А. –Л.1] та справу “про необережне спричинення поранення з револьверу” [10, Ф.596. –Оп.1. –С.536. –Л.20], по яких завдяки заходам, що були на підставі ст.120 застосовані мировим суддею, між сторонами у судовому засіданні було досягнуте примирення.

Обвинувальні вироки мирового судді від-

повідно до положень Статуту кримінального судочинства підрозділялися на остаточні та неостаточні. Неостаточними вважалися ті вироки, які могли бути переглянуті в апеляційному порядку з'їздом мирових суддів. Щодо остаточних вироків такий перегляд не допускався, але вони могли оскаржуватися у з'їзд мирових суддів з точки зору законності наявних в них постанов, тобто в касаційному порядку. Згідно до ст.124 остаточними вирокми вважалися ті, якими призначалися: вселання, зауваження або догана, грошове стягнення не вище 15 рублів з однієї особи, або арешт не вище 3 днів, та коли розмір відшкодування заподіяних шкоди чи збитків не перевищував 30 рублів [1, ст.124].

Вирок мирового судді, викладений в остаточній формі [1, ст.130], повинен був містити наступні обставини розгляду та вирішення справи: 1) рік, місяць та число, коли було постановлено вирок; 2) звання, імена, прізвища та прізвиська осіб, що брали участь по справі; 3) “обставини справи, прийняті за підставу вироку”; 4) сутність вироку із вказівкою законів, в силу яких він був постановлений; 5) “витрати провадження, присуджувані з винної сторони”. У кінці вироку мировий суддя зобов'язаний був поставити свій підпис [10, Ф.596. –Оп.1. –С.610. –Л.14, 15; 8, ст.130].

Характерно, що Судові статuti 1864 р. закріпили право мирового судді постановляти заочні вироки у випадках, “якщо обвинувачений у проступку, за котрий накладається покарання не вище арешту, не явиться та не пришле повіреного до визначеного строку, або ж хоча й пришле повіреного, але по такій справі, по якій він сам викликався особисто” [1, ст.133]. Очевидно, що правило про заочні вироки було досить затребуваним, оскільки особиста явка обвинуваченого часто затруднялася внаслідок віддаленості його місцеперебування, тим більше, що й проступки по більшій частині були малозначними, і судовий розбір міг у таких випадках проходити

поза присутністю обвинуваченого [1, с.74].

Як вже зазначалося вище, неостаточні вироки мирового судді могли оскаржуватися в апеляційному, а остаточні – в касаційному порядку. Для подання відзиву встановлювався “двотижневий, з часу об’явлення вироку, строк” [1, ст.147], але скористатися таким правом оскарження вироку учасники процесу могли лише у випадку, якщо заявляли про те протягом доби від об’явлення вироку [10, Ф.592. –Оп.2. –С.28. –Л.19, 20; 1, ст.128]. Згідно до ст.148 Статуту кримінального судочинства відзиву могли приноситися “як письмово, так й словесно” [1, ст.148]. Отримавши відзив, мировий суддя видавав розписку, а сам відзив разом з оскарженим вироком та протоколами, що відносилися до справи, відсилав не пізніше трьох днів до неодмінного члена з’їзду мирових суддів [1, ст.149]. За Статутом кримінального судочинства окремо від відзивів у чітко окреслених випадках дозволялося також подавати приватні скарги: “1) на повільність провадження, 2) на неприйняття відзиву, й 3) на взяття обвинуваченого під стражу” [1, ст.152]. Причому, якщо скарги на повільність мирового судді та на відмову у прийнятті відзиву подавалися у семиденний строк мировому з’їзду [1, ст.ст.153, 154], то скарга на взяття під стражу пред’являлася безпосередньо самому мировому судді, котрий був зобов’язаний у цьому випадку “представити її в з’їзд, разом з власним поясненням, протягом доби від часу отримання” [1, ст.154].

Підсумовуючи, слід відзначити, що кримінальне судочинство, яке було встановлене для мирових судів за Судовими статутами 1864 р., характеризувалося як своєю скороченістю, так і досить чіткою регламентацією процедури провадження з кримінальних справ, що дозволяло мировому судді вчасно та оперативно реагувати на малозначні злочини та проступки, а також відновлювати порушені права та майнові інтереси місцевих жителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Устав уголовного судопроизводства // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны : 20 ноября 1864 года. - Второе дополненное издание. – СПб. : Издательство Государственной канцелярии, 1867. – Ч. 2. – VII, XXV, 523 с.
2. Анциферов К. Д. Наблюдения над уголовною практикою нашей провинциальной мировой юстиции / К. Д. Анциферов // Сборник статей и заметок по уголовному праву и судопроизводству. – СПб. : Гос. типография, 1898. – С. 239-280.
3. Бутовский А. Н. Предание суду в мировых установлениях (рубрика «Хроника») / А. Н. Бутовский // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 5. – С. 172-186.
4. Виленский Б. В. Судебная реформа и контрреформа в России / Б. В. Виленский. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1969. – 400 с.
5. Мокринский С. П. Выборный мировой суд / С. П. Мокринский. – Пг. : Сенат. тип., 1914. – 66 с.
6. Тулуб П. А. Из заметок и наблюдений мирового судьи / П. А. Тулуб // Журнал Министерства юстиции. – 1897. – № 3. – С. 197-222.
7. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права : очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – СПб. : Равена, Альфа, 1995. – 846 с.
8. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов : Вища школа (Издательство при Львовском государственном университете), 1974. – 192 с.
9. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны : 20 ноября 1864 года. - Второе дополненное издание. – СПб. : Издательство Государственной канцелярии, 1867. – Ч. 4. – IV, 201 с.

10. Державний архів Харківської області.

Шигаль Д. А. Кримінальне судочинство в мирових судах, введених за судовою реформою 1864 р. у Російській імперії / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 538-543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08sdarri.pdf>

Досліджується кримінальне судочинство в мирових судах першої інстанції, які були створені у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. Розглядається сутність скороченого порядку розгляду кримінальних справ, з'ясовуються юрисдикція, структура судового процесу та особливості застосування мировими суддями процедури примирення. Аналізуються відповідні положення Статуту кримінального судочинства та архівні матеріали.

***

Шигаль Д.А. Криминальное судопроизводство в мировых судах, введенных судебной реформой 1864 г. в Российской империи

Исследуется криминальное судопроизводство в мировых судах первой инстанции, которые были созданы в Российской империи по судебной реформе 1864 г. Рассматривается сущность сокращенного порядка рассмотрения уголовных дел, выясняются юрисдикция, структура судебного процесса и особенности применения мировыми судьями процедуры примирения. Анализируются соответствующие положения Устава криминального судопроизводства и архивные материалы.

***

SHigal' D.A. Criminal Legal Proceedings in the World Courts Entered By Judicial Reform on 1864 in Russian Empire

Criminal legal proceedings in world courts of the first instance which were created in Russian empire on judicial reform of 1864 are investigated. The essence of the reduced order of consideration of criminal cases is considered, jurisdiction, structure of litigation and feature of application are found out by world judges of procedure of reconciliation. The appropriate positions of the Charter of criminal legal proceedings and archival materials are analyzed.

Форум права